

עלון שבועי נחלת שדה

חידושי תורה בדרך הדרוש
והאגדה על פרשת השבוע

מאת מחבר סדרת הספרים "נחלת שדה" על התורה והמועדים

427 פ"ק פ"ק תולדות תש"פ א"א סנה י" ט"ז י"ן 427
לתגובות/הערות/דרשות והרצאות ניתן לפנות לטלפון – 050-4145482,
etayba1@gmail.com ניתן לקבל את העלון במייל

הנושא: ברוך שפטרני מענשו של זה

כתב הרמ"א (או"ח סימן רכ"ה סעיף ב'): "מי שנעשה בנו בר מצוה יברך ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם שפטרני מענשו של זה". אמנם למעשה סיים הרמ"א: "וטוב לברך בלא שם ומלכות". וטעמו ונימוקו כמו שכתב בדרכי משה: "וקשה עלי שיברכו ברכה שלא הוזכרה בגמרא ובפוסקים" (ובספר בן איש חי הוסיף, שנכון שיהרהר את הזכרת שם ה' ומלכות, כלומר, ה' אלהינו מלך העולם, בלבד, אך לא יזכיר שם השם בפיו). אבל בביאור הגר"א חולק על הרמ"א וסובר, כי מאחר שברכה זו נזכרה במדרש והמהר"ל נהג כן למעשה כאשר בנו נעשה בר מצוה לכן יש לברכה בשם ומלכות "וכן עיקר".

כמו כן המגלה עמוקות (פרשת חיי שרה) אחר שהביא דברי המדרש הנזכר כתב: אפילו שרמ"א באו"ח בהגה"ה כתב שלא לומר בשם ומלכות, אין אני מודה לו בזה הפסק, מאחר שאנו מוצאים במדרש אגדת ארץ ישראל סמך לברכה זו, במקום זה כדאי לסמוך עליו. עכ"ל.

ויש לשאול לשיטות הסוברות שיש לברך בשם ומלכות כיצד יכול האב לברך כל זמן שלא בדקוהו אם הביא שתי שערות לשיטות הסוברות כי חזקה דרבא (בנדה מו). שמסתמא הביא ב' שערות, אינה מועילה לדאורייתא. כמו שכתב הפמ"ג (סימן תס מש"ז סק"א), אחר שהביא דברי הפר"ח דשימור לשם מצוה בעינן מדאורייתא, ושכן מוכח בתשו' הרשב"א, כתב, ולפי זה אין לסמוך לכתחילה אחזקה שהביא שתי שערות, וכמבואר במג"א (סימן נה סק"ז וסימן קצט סק"ז) שדוקא בדרבנן סמכינן אחזקה דרבא, שהביא ב' שערות, אבל בדאורייתא לא. ע"כ. וכ"פ בש"ע הגר"ז (שם סעיף א).

ונראה ליישב בהקדם, הגאון רבי ישראל יעקב חגיז ע"ה (היה חתנו של המג"ן רבי משה גאלאנטי ע"ה) בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' קע"ד) אומר חידוש מענין בענין התאומים יעקב ועשו שכולנו יודעים שעשו היה הגדול והוא יצא ראשונה. והנה הוא דן שנינו ביבמות (כד.): "מצוה בגדול לייבם, ואם קדם הקטן זכה". וז"ל: "שאלה אשה שלא בכרה וילדה תאומים א' פטר רחמה בכ"ט דאדר ראשון וא' בר"ח אדר שני שזה נכנס לכלל שנותיו חודש א' קודם חבירו לענין ייבום מהו?

תשובה: גזירת מלך היא ככה"ג ד'רב יעבוד צעיר' ולענין כבוד את אביך וגו' לרבות אחיך הגדול (כתובות ק"ג) הקודם יכבד את המאוחר וכן לענין ייבום אף על פי שהראשון בכור לכהן אבל אינו בדין והיה הבכור אשר תלד כי אין לנו אלא דברי רבותינו (יבמות כ"ד) דבגדול האחים הכתוב מדבר והצעיר הוא הגדול. ומי יודע אם לידת יעקב ועשו היתה כעין זה אף על גב דאיפליגו (ר"ה י"א) או בניסן או בתשרי נולדו אבות אפשר דעל אברהם ויצחק וכו'.

במדרש בר"ר (סג י) מובא: "ויגדלו הנערים", רבי לוי אמר: משל להדס ועצבונית שהיו גדילים זה על גבי זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו. כך כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר, לאחר י"ג שנה, זה היה הולך לבתי מדרשות וזה היה הולך לבתי עבודת כוכבים. אמר רבי אלעזר: צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר: 'ברוך שפטרני מעונשו של זה'.

והנה בביאור לשון הברכה "שפטרני מעונשו של זה" מצינו שני פירושים כפי שהביא המג"א (סי' רכה ס"ק ה) וז"ל: "פי' דעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן בשביל שלא חנכו. ובלבוש פירש איפכא, דעד עתה הבן נענש בעוון האב. ע"כ.

ולשיטת המגן אברהם צריך ביאור, כי לכאורה הקטן הוא חסר דעת ואין עבירתו נחשבת כעבירה שצריך להיענש עליה, ומדוע יענש האב על חטא בנו?

אלא מצינו בגמרא ביבמות (קיד.) על איסור ספיה, דלא ספינן לקטן בידים. וכן נפסק בשו"ע (או"ח סימן שמ"ג) שאין מביאים לקטן לעבור בין על איסור תורה ובין על איסור דרבנן.

וביסוד האיסור מבאר התרומת הדשן (פסקים וכתבים סי' ס"ב) "והא דאיתי קרא דאסרה תורה דלא ליספו ליה בידים יש לומר הטעם, דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות וכשיגדל יבקש לימוד".

הרי לנו, כי כאשר נכשל הקטן בעבירה מצד העבירה עצמה אין כל פגם, אבל יש חשש שמא ימשיך בזה גם לאחר שיגדיל ואז יעבור על איסור.

ממילא העונש שמקבל האב על העבירה של בנו הקטן, אינו מחמת עצם העבירה, אלא מחמת שהתרגל הבן לחטוא וימשיך כן גם בגדלותו וזו באשמת האב. ולכן כשהגדיל כבר אין מצות חינוך, ולא יענש עוד על חטא בנו.

הביאור השני שהביא המג"א בשם הלבוש הוא, שכוונת הברכה "שפטרני מעונשו של זה", שעד עתה הבן נענש בעוון האב [ומקור הדברים בילקוט שמעוני (רות רמז תרז) "עד י"ג שנה הבן לוקה בעוון האב"].

ולכאורה לפי ביאור זה של הלבוש לא מובן כלל מדוע צריך האב לומר ברכה זו, הרי אדרבה, הבן היה צריך לברך ברכה זו ולא האב. ומצאתי בספר שו"ת שואלין ודורשין (סימן ה) שמביא בשם הש"ך בפירושו על התורה לפרשת לך שהבן הוא זה שמברך "ברוך שפטרני מעונשו של אבא", וביאר בשו"ת שואלין ודורשין שהנידון אם האב מברך ברוך שפטרני או הבן תלוי בשני הביאורים ללשון הברכה. לפי הלבוש שביאור הברכה הוא שעד עתה הבן נענש בעון האב, לכן הבן הוא זה שצריך לברך. אולם לפי ביאורו הראשון של המג"א שהאב נענש עד גיל י"ג אזי האב הוא המברך.

כלומר בעל 'הלכות קטנות', אומר שעל כגון זה נאמר 'ורב יעבוד צעיר', והיינו, שהבן הקודם יכבד את הבן הצעיר, ומוסיף שיתכן שגם לידת יעקב ועשו היתה כענין זה, שעשו נולד תחילה, ואילו יעקב נכנס ראשון לכלל גדלות, והיינו כגון, שעשו נולד ביום ל' אדר ראשון, ואילו יעקב ב'ר"ח אדר שני, ועל כן היתה חובת כיבוד אחיו הגדול מעשו ליעקב.

לעומתו, הגאון רבי יעקב ריישר זצוק"ל בשו"ת 'שבות יעקב' (ח"א סי' ט) חולק עליו, וז"ל: "במדינתנו מדינת לועז וספרד שלא נתפשט תקנת רבינו גרשום מאור הגולה, ואחד היה נשוי שתי נשים, ונולד לו שני בנים בשנת העיבור, אחד זמן מה באדר ראשון, והשני נולד לו באחד לחדש אדר שני, וקי"ל דלענין בר מצוה בשנת י"ג שהיא שנת פשוטה, דהנולד באחד לחדש אדר שני נעשה מיד גדול באחד לחודש, והנולד קודם באדר ראשון לא נעשה בר מצוה עד אותן ימים שנולד בתוך אדר ראשון, כגון כ"ט יום לחדש אדר כמבואר באו"ח סי' נ"ה (ס"י) ובי"ד סי' ש"ו (סי"א), נמצא, דהמאוחר קודם המוקדם, על כן נפל בבית מדרשינו ספק מי הוא נקרא גדול לענין חליצה, דאמרין 'מצוה בגדול לייבם או לחלוץ', אי הולכין אחר הלידה בימים, או מי שנכנס תחלה לכלל גדלות בשנים."

ובתשובתו מבואר, גדול האחים נחשב מי שנולד תחילה, וכמו כן הוא כלפי מצות כיבוד אחיו הגדול, ושלא כדברי ה'הלכות קטנות' בזה, ותוכן דבריו, כי רק לגבי ענינים התלויים בשנים שלמות, כגון בן י"ג למצוות, שהדבר תלוי בשנים שלמות, נכלל חודש העיבור בכלל השנה, ועל כן יוצא שאין האדם נעשה בן י"ג רק כאשר יעברו שנים שלמות עם חודש העיבור, ואילו לגבי שאר ענינים הדבר תלוי במציאות הדברים, מי שנולד קודם נחשב לגדול יותר. והרי מקצת דבריו: "דהיינו דוקא מידי דתליא בשנים גם העיבור בכלל, משא"כ לענין נדון שלפנינו, דאפי' בשביל יום אחד או אפי' שעה אחת מקרי גדול שבאחים, א"כ בודאי שהגדול הוא גדול ממש, ולא דמי לענין בר מצוה דתלי בשנים דוקא בעינין שנים שלמות, ואין לך בו אלא חידושו והבו דלא לוסף עלה משא"כ לענין זה דיבום בנחלה תלה, ולענין בכור לנחלה ודאי הכל תלוי בפטר רחם, וכדאיתא בתשובת ר"מ מינץ סי' ט', והוא פשוט לע"ד וכו'."

ונראה לבאר דברי הלק"ט מדוע תלה הדבר בכניסתו למצוות, כי לכאורה יש לשאול הרי גדלות תלויה בב' שערות ואם כן יש לבדוק מי הביא ב' שערות ראשון והוא הראוי להיות הגדול?

אלא מובא בפסקי התוספות (נדרים אות סב) שיצר הטוב נכנס לאדם בגיל י"ג שנה ויום אחד. יעו"ש ובכניסת היצר הטוב נכנס דעת באדם ולכן קטן אין לו דעת וכן אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות (סוטה ג), היינו ששולט בו יצר הרע ומסתלק ממנו יצר הטוב לכן מאבד את הדעת.

ולפי זה יש לבאר את דברי הלכות קטנות שתלה את הגדלות בגיל י"ג שנה, שכוונתו לכניסת יצר הטוב הוא הדעת, וזה לא תליא בשערות אלא בזמן.

לפי זה מבואר היטב כיצד מברך בשם ומלכות בגיל י"ג שנה ויום אחד דלא תליא בב' שערות, אלא בכניסת הדעת היינו בביאת יצר הטוב, וזוכה לך בגיל י"ג שנה ויום אחד גם ללא ביאת ב' שערות.

ונמצא לפי דברינו שיש גדלות של דעת ויש גדלות של סימנים על ידי הבאת שתי שערות, ויכול להיות שיהיו בשני זמנים שונים.

ונראה בביאור העניין כי באמת ישנם שני סוגי גדלות. סוג אחד של גדלות הוא גדלות גופנית, ותלוי הוא ביכולת להוליד, כמבואר בסנהדרין (ט). שגדול הוא מי שראוי להוליד, ונדרש מדברי הכתוב "וכי יזיד איש" (שמות כא, יד), "איש מזיד [מבשל זרעו] ומזריע ואין קטן מזיד ומזריע".

גדלות זו היא התלויה בסימני גדלות (שתי שערות), המעידים על יכולת הנער או הנערה להוליד. כמו כן אנו מוצאים ש"בנים הרי הם כסימנים" (יבמות יב.), שכן גדלות גופנית תלויה ביכולת להוליד.

מנגד, אנו מוצאים סוגיה מפורשת (נידה מה:): שדין גדלות תלויה דווקא בגדלות של דעת, כלומר בחכמתו ותבונתו של הנער, ונתבאר שם שקטנה בת י"ב שנה נעשית בת-מצווה (קודם

לקטן שאינו נעשה בר-מצווה עד שמלאו לו י"ג שנים) מפני "שנתן הקדוש ברוך הוא בינה יתירה באשה יותר מבאיש".

מכאן למדנו שיש דין גדלות נוסף: לבד מגדלות הגוף, יש גם גדלות בדעת. חלוקת הדינים תהיה שגדלות הגוף תלויה בהבאת סימנים, ואילו גדלות הדעת תלויה בשנים בלבד, ולא בסימני הגוף, כי זה תלוי בביאת היצר הטוב.

לענין כל מצוות התורה, הרי שגדלות הילד תהיה תלויה בהבאת סימנים. אבל יש כמה הלכות בדיני גדלות שבהן תלויה הקביעה במילוי י"ג שנים – גם במקום שלא הביא שתי שערות כי זה תלוי בדעת.

בירושלמי (סנהדרין פ"ד, ה"ז) מבואר שבן י"ג כשר לדון (לשמש כדיין בבית הדין), גם אם לא הביא שתי שערות – וכך נפסק בשולחן ערוך (ח"מ סימן ז, ס"ג). הלכה זו צריכה עיון, שהרי למדנו במשנה (נידה סט, ב) שכל הכשר לדון כשר להעיד, ואילו קטן שלא הביא שתי שערות פסול להעיד (שבפרשת עדות כתיב "ועמדו שני האנשים, איש ולא קטן" – רש"י ב"ק פח, א). איך ניתן להכשיר קטן לדון כשאינו כשר להעיד?

על קושיה זו כתב הסמ"ע לבאר: "היינו טעמא, דאע"ג דלענין עדים בעינן ב' שערות, שאני התם דקפיד קרא להיות נקרא איש, כמו שנאמר ועמדו שני האנשים, משא"כ בדין שאינו תלוי אלא בחריפתו ובקיאתו [...] ומ"מ פחות מבן י"ג דאין לו שם גדלות כלל פסול, דלא מצינו שום מצוה וצווי בקטנים מן התורה".

כלומר, לענין עדות כתוב 'איש' בפרשה, ומכאן שקטן שלא הביא ב' שערות פסול לעדות, ואילו בנוגע לדין לא כתוב 'איש' בפרשה, ולכן כיון שהגיע לגדלות שנים די בכך שיוכל לדון, ואין צורך בגדלות סימנים.

על אותה הדרך אנו מוצאים ב'בית מאיר' (אה"ע סימן יז, סעיף יג) שפסק שקטן שהגיע לכלל שנים, אלא שעדיין לא הביא שתי שערות, כשר הוא לעדות אשה, למרות שלענין שאר עדויות אינו כשר עד שיביא שתי שערות, שכן שהכתוב מציין 'איש' (בספר 'עין יצחק' הוכיח כדבריו מדברי הירושלמי הנ"ל).

עוד הלכה של בן י"ג שנים שלא הביא שערות מופיעה בדברי הרמב"ם (נדרים יא, ד) בדין "מופלא הסמוך לאיש", שנדריו נדרים למרות שהוא עדיין קטן. לדעת הרמב"ם, הכוונה למי שמלאו לו י"ג שנים ולא הביא סימנים, אשר נדרו נדר כגדול. שיטתו מובנת לאור מה שנתבאר לעיל, שכן ענין נדרים תלוי בגדלות של דעת ולא בגדלות של גוף, ולכן כיון שהגיע לגדלות שנים (שהיא גדלות של דעת) נדריו נדרים, גם אם אינו נקרא 'איש'.

כמו כן אנו מוצאים דעה בקדמונים שמי שמלאו לו י"ג שנים מקחו מקח וממכרו ממכר גם אם לא הביא שתי שערות, כמו שכתב בספר 'משאת משה' (פסחים סימן נד) בשם ר' נחשון גאון. ב'ספר המכריע' השיג עליו, שהרי כל שלא הביא שתי שערות אינו בן דעת – אבל לפי הדברים הנ"ל ניחא, שכן גדלות של דעת אינה תלויה בסימנים אלא בשנים, וכיון שהגיע לגדלות של דעת יש לומר שמכרו מוכר ומקחו מקח.

קו להתענג בתענוגים

שיעורי הרב איתי בן אהרון

0772618021

קול הלשון 036171068

שלוחה 47